

Drie decennia populistisch radicaal-rechtse politiek in West-Europa: *So What?*

Stein Rokkan Lezing, ECPR Joint Sessions of Workshops,
Antwerpen 2012

Cas Mudde¹

Vijfenvestig jaar geleden publiceerden Seymour Martin Lipset en Stein Rokkan hun beroemde “bevriezingshypothese” van West-Europese partijssystemen. Hoewel de these sindsdien bij bijna iedere verkiezingsoverwinning van een nieuwe partij, of -nederlaag van een gevestigde partij, is betwist, concludeerde Peter Mair (1997, p. 3) in het midden van de jaren negentig nog: “de bevriezingshypothese blijft grotendeels overeind, althans tot nu toe”. Maar veel is veranderd sinds Peter Mair deze woorden schreef. Van bijzonder belang is dat populistisch radicaal-rechtse partijen (PRRP’s) niet alleen hun electoraal succes en parlementaire aanwezigheid in heel West-Europa hebben vergroot, maar dat ze uiteindelijk ook toegetreden zijn tot nationale regeringen.

Sinds het bescheiden begin van de zogenaamde ‘derde radicaal-rechtse golf’, nu drie decennia geleden, hebben commentatoren gewaarschuwd voor de gevaren voor Europese democratieën. Gevraagd naar de grootste risico’s voor Europa, zei EU-President Herman Van Rompuy in een

interview met de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (9/4/2010), “het grote gevaar is populisme”, daarbij expliciet verwijzend naar het *Vlaams Belang* (VB). Hij zei dit in 2010, op het hoogtepunt van de grootste economische crisis in de naoorlogse periode!

Het idee dat het gevaar en de invloed van populistisch radicaal-rechts groeit, is niet beperkt tot politieke concurrenten. De media schrijven regelmatig dat Europa’s populistisch radicaal-rechts ‘groeit’ of, meer dramatisch, ‘vooruit marcheert’, wat leidt tot ‘Europa’s beweging naar rechts’ en ‘Europa’s radicaal-rechts probleem’.

Het waargenomen belang van PRRP’s is ook zichtbaar in de buitenproportionele academische aandacht voor het onderwerp. Terwijl men voor 1990 met de grootste moeite enkele niet-Duitstalige studies over populistisch radicaal-rechts kon vinden, werken er tegenwoordig meer dan honderd academici wereldwijd op het onderwerp en produceren zij veel meer artikelen en boeken over deze specifieke

partijfamilie dan over alle andere partijfamilies tezamen!

De meeste academici suggereren, of claimen zelfs expliciet, dat populistisch radicaal-rechts een belangrijke factor is in de hedendaagse Europese politiek. Zij wijzen op een breed aantal ontwikkelingen die dit hebben veroorzaakt of die verondersteld worden hierdoor veroorzaakt te zijn – van een toename in politieke ontevredenheid en racistisch geweld op het niveau van de massa tot een dominantie van rechtse politieke retoriek op het niveau van de elites. In de meeste gevallen is het bewijs op z'n best illustratief, en correlatie wordt aangezien voor causaliteit. Hierbij moet worden opgemerkt dat veel veronderstelde effecten erg moeilijk te bewijzen zijn, daar ze vaak afhankelijk zijn van data die niet bestaan of daar het indirecte effecten betreft.

In de laatste jaren is het populair geworden om over een *'verrechtsing'* in de Europese politiek te spreken. Deze these stelt dat PRRP's de Europese politiek naar rechts hebben geduwd, door hun (in)directe invloed op het belang van en de posities met betrekking tot de issues die op de politieke agenda staan. Martin Schulz (2011, p. 30), leider van de Socialistische Fractie in het Europees Parlement, schreef bijvoorbeeld recent dat hij, met betrekking tot de recente groei van populistisch radicaal-rechts, niet zozeer bezorgd was over het extreemrechtse geweld, maar over "de persistente en permanente inbreuk op taboes die ervoor zorgt dat de extreemrechtse ideologie respectabel wordt door ze te voorzien van een democratisch legitieme outfit".

1. De aanwezigheid van populistisch radicaal-rechts

In het navolgende presenteer ik een analyse van de effecten van populistisch radicaal-rechts op vier aspecten van de West-Europese politiek: bevolking, partijen en partijsystemen, beleid, en politieke systemen. Maar eerst kijken we kort naar *wat* en *wie* 'ze' zijn en naar hun daadwerkelijke aanwezigheid in verkiezingen, parlementen en regeringen.

PRRP's delen een kernideologie van ten minste nativisme, autoritarisme en populisme. De term nativisme verwijst naar een combinatie van nationalisme en xenofobie, waarin een monoculturele natiestaat het ideaal is en alle niet-autochtonen (d.w.z. allochtonen) als bedreigend worden ervaren. Autoritarisme betekent een strikt geloof in orde en het afdwingen daarvan in de samenleving via discipline en recht en orde. Populisme, ten slotte, ziet de samenleving als essentieel verdeeld in twee antagonistische en homogene groepen, het zuivere volk en de corrupte elite, en wil dat de politiek de algemene wil van het volk reflecteert. Het is de combinatie van *alle* drie de kenmerken die de populistisch radicaal-rechtse partijfamilie definieert.

Terwijl bijna iedereen instemt met de inclusie van sommige partijen uit deze familie, met name het prototypische *Front National* (FN) in Frankrijk, bestaat er serieuze discussie over verschillende andere. In sommige gevallen gaat dit debat over de vraag vanaf wanneer een partij (niet langer) als populistisch radicaal-rechts kan worden beschouwd. Hoewel

het te ver gaat om hier alle individuele classificaties te bespreken, wil ik enkele opmerkelijke zaken noemen: ik sluit de Deense en Noorse Vooruitgangspartijen, de Zweedse Nieuwe Democratie, de Finse Echte Finnen, de Nederlandse Lijst Pim Fortuyn en de Italiaanse Forza Italië uit, omdat nativisme geen kernelement van hun ideologie is. Ik reken de Oostenrijkse Vrijheidspartij er vanaf 1986 en de Zwitserse Volkspartij vanaf 2000 bij, want toen greep de populistisch radicaal-rechtse fractie de macht binnen de partij, terwijl ik de Italiaanse Sociale Beweging/Nationale Alliantie vanaf 2004 uitsluit, omdat ze toen succesvol van een neofascistische naar een nationaal-conservatieve partij was omgevormd.

Tabel 1 geeft een overzicht van zowel de hoogste als de meest recente score tijdens nationale parlementsverkiezingen van de belangrijkste PRRP's in West-Europa. Opmerkelijk zijn enkele recente successen: de SVP is met afstand de grootste partij in Zwitserland, terwijl het populistisch radicaal-rechtse kamp de op-een-na-grootste partijfamilie is in Oostenrijk (d.w.z. BZÖ en FPÖ tezamen). Ten slotte, de Deense DFP en de Nederlandse PVV zijn beide de op-twee-na-grootste partij in hun land.

Tegelijkertijd is het duidelijk dat de vermeende populistisch radicaal-rechtse golf niet op de kust van alle West-Europese landen (tegelijk) aanspoelt. In werkelijkheid zijn PRRP's in slechts de helft van

TABEL 1. Hoogste en meest recente verkiezingsuitslagen van de belangrijkste PRRP's in West-Europa, 1980-2011.

Land	Partij	Hoogste resultaat	Meest recente resultaat
België	Vlaams Belang (VB)	12.0	7.8
	Nationaal Front (FNb)	2.3	--
Denemarken	Deense Volkspartij (DFP)	13.8	12.3
Duitsland	De Republikeinen (REP)	2.1	0.4
Finland	--	--	--
Frankrijk	Nationaal Front (FN)	15.3	4.3
Griekenland	Populaire Orthodoxe Verzameling (LAOS)	5.6	5.6
Ierland	--	--	--
Italië	Noordse Liga (LN)	10.1	8.3
Luxemburg	Nationale Beweging (NB)	2.6	--
Nederland	Partij voor de Vrijheid (PVV)	15.5	15.5
Noorwegen	--	--	--
Oostenrijk	Alliantie voor de Toekomst van Oostenrijk (BZÖ)	10.7	10.7
	Oostenrijkse Vrijheidspartij (FPÖ)	26.9	17.5
Portugal	Nationale Restaurateur Partij (PNR)	0.3	0.3
Spanje	Nationaal Front (FNe)	0.5	0.0
Verenigd Koninkrijk	Britse Nationale Partij (BNP)	1.9	1.9
Zweden	Zweden Democraten (SD)	5.7	5.7
Zwitserland	Zwitserse Volkspartij (SVP)	28.9	26.6

de nationale parlementen in West-Europa vertegenwoordigd.

Een nuttige vergelijking is die met de Groene partijfamilie, vaak gezien als het spiegelbeeld van populistisch radicaal-rechts, en de enige andere (relatieve) nieuwkomer sinds de 'bevriezing' van de West-Europese partijssystemen. Zoals tabel 2 toont, is de gemiddelde score van PRRP's in nationale parlementsverkiezingen niet

veel hoger dan die van de Groenen. Meer opmerkelijk, wellicht, is dat terwijl populistisch radicaal-rechts iets succesvoller is tijdens verkiezingen, ze iets minder succesvol zijn wat regeringsdeelname betreft, al is dit aan het verschuiven. Sinds 1980 hebben de Groenen van tien regeringen deel uitgemaakt, tegen slechts acht voor populistisch radicaal-rechts. Terwijl de jaren negentig de hoogtijdagen voor Groene regeringsdeelname waren, lijkt populis-

TABEL 2. Gemiddelde verkiezingsuitslagen en regeringsparticipatie van Groene en populistisch radicaal-rechtse partijen in West-Europa (per decennium).

	1980-1989	1990-1999	2000-2009
<i>Gemiddelde verkiezingsuitslag</i>			
Populistisch radicaal-rechtse partijen	1.7	4.8	5.9
Groene partijen	1.9	3.2	4.7
<i>Regeringsdeelname</i>			
Populistisch radicaal-rechtse partijen	0	1	7
Groene partijen	0	7	3

TABEL 3. PRRP's in West-Europese nationale regeringen sinds 1980.

Land	Partij	Periode	Coalitiepartner(s)
Denemarken*	DFP	2001-05	V, KF
		2005-07	V, KF
		2007-11	V, KF
Griekenland	LAOS	2011-12	ND, PASOK
		1994-96	FI, CCD-UDC, AN
Italië	LN	2001-05	FI, AN
		2008-11	PdL
Nederland*	PVV	2010-12	CDA, WVD
Oostenrijk	FPÖ	2000-02	ÖVP
	BZÖ	2002-05	ÖVP
		2005-07	ÖVP
Zwitserland**	SVP	2000-	CVP, FDP, SP

* Minderheidsregering die door een PRRP officieel wordt gesteund.

** Zwitserse regeringen worden op basis van een 'magische formule' samengesteld die weinig met de resultaten van de parlementaire verkiezingen te maken heeft. De SVP verdween in 2008 voor enkele maanden uit de regering als gevolg van interne problemen en een afsplitsing.

tisch radicaal-rechts meer succesvol in de eenentwintigste eeuw. Hieraan moet worden toegevoegd dat populistisch radicaal-rechts ook de officiële partner was van een aantal minderheidsregeringen.

Niettegenstaande dit alles blijft populistisch radicaal-rechtse regeringsdeelname een uitzondering in West-Europa. Van de meer dan tweehonderd nationale regeringen die sinds 1980 in West-Europa zijn gevormd, hadden er slechts acht een PRRP in hun rangen. En in alle gevallen was dit een junior partner.

Hoewel slechts drie West-Europese landen een meerderheidsregering met officiële populistisch radicaal-rechtse deelname hebben gekend (Italië, Oostenrijk en Zwitserland), en in twee landen minderheidsregeringen afhankelijk zijn (geweest) van hun steun (Denemarken en Nederland), is de trend duidelijk stijgende. In de jaren tachtig was er geen enkele regering met populistisch radicaal-rechtse participatie, in de jaren negentig één (Berlusconi I), maar in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw waren er maar liefst zeven meerderheids- en drie minderheidsregeringen. Toch is er vandaag maar één meerderheidsregering met een PRRP: de Zwitserse.

Hiermee wil ik niet zeggen dat PRRP's irrelevant zijn in de West-Europese politiek. Het simpele feit dat ze, althans in electorale termen, Europa's meest succesvolle nieuwe partijfamilie vormen sinds het eind van de Tweede Wereldoorlog, ontkracht een dergelijke simplistische conclusie. Toch zouden deze gegevens op z'n

minst tot enige scepsis ten opzichte van de vaak alarmerende claims omtrent de populistisch radicaal-rechtse invloed in de hedendaagse West-Europese politiek moeten leiden.

2. Beoordeling van de invloed van populistisch radicaal-rechts

Academici en commentatoren claimen invloed van populistisch radicaal-rechts. Er is relatief weinig academisch werk dat deze claim empirisch en systematisch onderzoekt. Daarbij richten vele studies zich slechts op een klein deel van de geclaimde invloed, met name immigratiebeleid, en hanteren ze een beperkt (en vaak impliciet) theoretisch kader waarin regeringspartijen worden verondersteld zo niet de enige, dan toch de almachtige beleidsactoren te zijn. Ten slotte worden alle academici geconfronteerd met belangrijke casus- en dataproblemen: er zijn slechts enkele cases van grote PRRP's, laat staan regeringen met PRRP's, en we ontberen betrouwbare cross-nationale en cross-temporele data omtrent een aantal cruciale aspecten (met name publieke opinie). Daarom beperken de meeste studies zich tot een beperkt aantal landen en beleidsvelden of ze gebruiken gegevens die problematisch zijn. Deze lezing kampt helaas met grotendeels dezelfde problemen en kan daarom slechts als een eerste veelomvattende beoordeling worden gezien.

Ik zal de impact van populistisch radicaal-rechts op vier aspecten van de West-

Europese politiek beoordelen: bevolking, partijen en partijssystemen, beleid, en politiek systeem. De analyse is in deze (democratische) volgorde gepresenteerd, ervan uitgaand dat de grotendeels oppositionele PRRP's eerst de bevolking beïnvloeden, wat leidt tot een reactie van de gevestigde partijen (verontrust door electorale competitie), die nieuw beleid introduceren (al dan niet in coalitie met PRRP's), en daarbij wellicht het hele politieke systeem veranderen.

2.1. *Bevolking*

Volgens de these van de *verrechtsing* heeft de opkomst van PRRP's de Europese bevolking beïnvloed door hun issueposities en -prioriteiten te veranderen. Charles Westin (2003, p. 123), bijvoorbeeld, claimt "wanneer protestpartijen als het VB en FN een aanzienlijk deel van de stemmen krijgen, verschuift het zwaartepunt van de publieke opinie significant naar rechts". Kortom, de partijen hebben, via hun macht om de agenda te bepalen, het belang van 'populistisch radicaal rechtse issues' – zoals immigratie, criminaliteit, corruptie, Europese integratie – vergroot voor de bevolking en de issueposities van de mensen veranderd.

Het is duidelijk dat PRRP's profiteren van het toegenomen belang van socioculturele issues, maar deze zogenaamde 'stille revolutie' gaat grotendeels vooraf aan de opkomst van populistisch radicaal-rechts. Met betrekking tot de meer specifieke issues van deze partijen is er in de laatste dertig jaar duidelijk een toename in het

belang ervan, zeker wat immigratie betreft. Deze toename in belang is echter erg vluchtig en lijkt amper gerelateerd aan de electorale sterkte dan wel de regeringsdeelname van PRRP's.

In sommige gevallen lijken de wijzigingen in het belang van het immigratie-issue Christopher Wleziens beroemde "thermostatische model" te volgen, d.w.z. een toename in publiek belang van het immigratie-issue leidt tot een toename in beleidsactiviteit op dat issue. Dit kan men bijvoorbeeld zien in Denemarken, waar het belang van immigratie sterk toenam van 1990 tot 2001, toen de populistisch radicaal-rechtse DFP haar electorale doorbraak realiseerde, maar daalde weer in 2005, na een eerste periode waarin de DFP de minderheidsregering steunde en de immigratiewetgeving werd verscherpt.

In het algemeen bestaat er een aanzienlijk debat over het effect van PRRP's op de publieke opinie en issueposities, en wetenschappelijk onderzoek versterkt enkel de verwarring. Verschillende studies claimen een belangrijk effect van PRRP's op de publieke opinie ten aanzien van immigratie en integratie, maar andere vinden een meer beperkt effect, bijvoorbeeld alleen van 'cultureel racistische partijen' of 'ondernemende radicaal-rechtse partijen', of helemaal geen effect. Hoewel een deel van de verwarring ongetwijfeld gebaseerd is op de verschillende aspecten van het immigratie-issue waarop deze studies zich richten, alsmede op de verschillende data en perioden, lijkt dit er niet op te wijzen dat electoraal succesvolle PRRP's fundamentele veranderingen teweegbrengen in

de publieke opinie op het gebied van immigratie en integratie.

Een ander issue dat veel aandacht heeft gekregen is publieke steun voor Europese integratie. Daar PRRP's vaak de machtigste eurosceptische actoren in hun land zijn, hebben verschillende commentatoren hun opkomst verbonden aan de toename in publiek euroscepticisme. Hoewel ik niet op de hoogte ben van een studie die deze correlatie empirisch aantoot, wijst overvloedig empirisch onderzoek naar euroscepticisme in een andere richting. Publieke steun voor Europese integratie in verschillende landen en perioden, zoals gemeten door de Eurobarometer, fluctueert sterk en lijkt niet gerelateerd aan welke verkiezingsresultaten dan ook. Daarbij komt dat er in de EU een duidelijke convergentie bestaat in (afname van) steun voor Europese integratie, op zijn minst sinds het Verdrag van Maastricht van 1992.

Cross-nationale data met betrekking tot de publieke opinie ten opzichte van criminaliteit zijn moeilijk te vinden en hebben meestal slechts een beperkt aantal data. Of men zich nu richt op electorale successen of regeringsparticipatie van PRRP's, de data zijn over het algemeen niet overtuigend en tonen ofwel vrij stabiele posities ofwel vrij instabiele en ongerelateerde veranderingen.

Een van de belangrijkste punten in de propaganda van PRRP's is ten slotte dat corrupte elites het politieke systeem hebben gegijzeld en de stem van het volk het zwijgen hebben opgelegd via achterkamerakkoorden en politieke correctheid. Op

het eerste gezicht lijkt het erop dat ze erin geslaagd zijn om een groeiend deel van de bevolking te overtuigen. West-Europa is een continent van "*disaffected democracies*" geworden, met een afnemend vertrouwen in politieke instituties en tevredenheid met de nationale democratie.

Maar veel van de groei in publieke ontevredenheid dateert van voor de opkomst van de PRRP's en was waarschijnlijk eerder de oorzaak dan het effect ervan. Daarbij toont een snelle kijk op de Eurobarometerdata dat publieke ontevredenheid met de nationale democratie vluchtig is en ongerelateerd aan de verkiezingsuccessen en regeringsdeelname van PRRP's. Een mooi contra-intuïtief voorbeeld kan worden gevonden in Scandinavië: terwijl de publieke ontevredenheid toenam in Zweden voordat het een succesvolle PRRP kende, nam de publieke tevredenheid in Denemarken toe ten tijde van de populistisch radicaal-rechtse steun aan de minderheidsregering!

Concluderend kunnen we stellen dat PRRP's wellicht het belang en de posities op sommige issues voor sommige delen van de bevolking hebben veranderd, maar ze lijken amper de meer langdurige attitudes te hebben veranderd. Zoals ik hier reeds eerder heb betuigd, in mijn "pathologische normaliteitsthese" (*Res Publica*, 2011), was dit ook niet echt nodig. De publieke opinie van grote delen van West-Europa kwam reeds overeen met de basisideeën van de populistisch radicaal-rechtse ideologie (hoewel in een meer gematigde vorm) voordat de PRRP's in de polls stegen.

2.2. Partijen & partijsystemen

De these van de *verrechtsing* is deels gericht op het partijniveau, d.w.z. PRRP's hebben de gevestigde partijen naar rechts doen opschuiven. Dit argument is tweeledig: (1) gevestigde partijen zijn meer nativistisch, autoritair en populistisch geworden, en (2) dit is *vanwege* de electorale competitie van PRRP's. Sommige wetenschappers gaan zelfs een stap verder en beweren dat PRRP's niet alleen individuele gevestigde partijen hebben beïnvloed maar ook de partijsystemen, d.w.z. de wijze waarop de relevante partijen met elkaar interageren.

2.2.1. Partijen

De meeste auteurs argumenteren dat PRRP's alleen de gevestigde rechtse partij hebben beïnvloed. Een goed voorbeeld is Jean-Yves Camus (2011, p. 83), die stelt dat "de ideeën van de FN een invloed gehad hebben op de politieke agenda van rechts op issues zoals immigratie, recht en orde, multiculturalisme en de definitie van nationale identiteit". Sommige gepolitiseerde verklaringen gaan veel verder en claimen dat de invloed van PRRP's over het hele politieke spectrum kan worden waargenomen, ten minste van gevestigd rechts tot gevestigd links.

Op het eerste gezicht lijkt het laatste argument meer accuraat, tenminste wat het immigratiebeleid betreft. Een recente vergelijkende analyse van verkiezingsprogramma's toont dat tussen 1975 en 2005 zowel gevestigd rechts als links het belang

van het immigratie-issue hebben vergroot en een striktere positie hebben ingenomen; het effect was het sterkst in de periode 1995-2005. Hoewel de toename in het belang van het immigratie-issue gerelateerd is aan de aanwezigheid van een relevante PRRP, is de verandering naar een meer strikte positie dit *niet*. Of, beter gezegd, dit is niet het geval voor rechtse partijen!

Met andere woorden, in landen zonder een succesvolle PRRP blijft de gevestigde linkse partij weg van het immigratie-issue, maar neemt de gevestigde rechtse partij nog steeds een strikte(re) immigratiepositie in, daar zij dit als een veelbelovend verkiezingsissue ziet. Interessant is dat gevestigde rechtse partijen onaangetast lijken door coalities met PRRP's; dit betekent dat hun anti-immigratiepositie voorafgaat aan de coalitievorming en deze mogelijk maakt.

Het is belangrijk om eraan te herinneren dat we, wanneer we spreken over 'het immigratie-issue', in werkelijkheid spreken over een veelzijdig issue dat zowel immigratie (inclusief politiek asiel) en integratie inhoudt. Veel onderzoek gooit deze twee over dezelfde boeg, waarbij het veronderstelt dat partijen eenzelfde open of restrictieve positie innemen tegenover beide issues. Dit is echter niet correct. Op basis van de programma's van de Europese partijfracties concluderen Fraser Duncan en Steven van Hecke (2008, 432): "Terwijl Christendemocratische en Conservatieve partijen niet aanzienlijk van hun Socialistische equivalenten verschillen ten aanzien van controle issues, zijn Liberale partijen minder restrictief. Op het gebied van integratie zijn zowel Christen-

democraten/Conservatieven en Liberalen minder multicultureel dan Socialistische en Groene partijen”.

Kortom, in de gevallen waarin PRRP's in staat zijn geweest om andere partijen te beïnvloeden op het gebied van het bredere immigratie-issue, gebeurde dit over het *gehele* politieke spectrum wat *immigratiecontrole* (vooral politiek asiel!) betreft, maar alleen aan de *rechterzijde* met betrekking tot *integratie*.

Er is minder onderzoek beschikbaar over andere issues. De toegenomen discussie over recht-en-orde-issues, eerst door gevestigde rechtse en later ook door linkse partijen, wordt vaak toegeschreven aan de competitie met PRRP's. Hoewel dit het geval kan zijn in landen als België en Frankrijk, lijkt dit niet erg plausibel in Duitsland of Groot-Brittannië. Daar autoritarisme een breed gedeeld ideologisch kenmerk is, is het meer waarschijnlijk dat het een product is van de (neo)conservatieve golf die in de jaren tachtig startte, dan van de opkomst van PRRP's in de jaren negentig. Meer recent zijn de verschillende terroristische aanslagen in het begin van de eenentwintigste eeuw en de daaropvolgende 'War on Terror' de belangrijkste factoren geweest in de *securitization* van een groot aantal beleidsdomeinen.

Ten slotte, en overeenkomstig met mijn eigen argument omtrent het ontstaan van een populistische tijdgeest in de jaren negentig, spreekt Gianpietro Mazzoleni (2008, p. 57) van “de ‘populistische besmetting’ van het gevestigde politieke discours”. Het argument is niet dat alle politieke partijen

in West-Europa in essentie populistische partijen zijn geworden. Recent onderzoek toont aan dat de programma's van Europese partijen niet populistisch(er) zijn geworden. Maar de meeste partijen gebruiken wel meer populistische thema's in hun politiek discours; iets wat Mazzoleni “soft populisme” noemt.

Maar de adoptie van “soft populisme” is niet beperkt tot gevestigde partijen in partijsystemen met sterke PRRP's. Ten eerste zijn er enkele belangrijke andere populistische partijen in Europa, met name neoliberaal-populistische partijen als het Italiaanse *Forza Italia* en de Noorse Vooruitgangspartij, die wat dit betreft als functionele equivalenten fungeren. Maar zelfs in landen zonder significante populistische partij zijn gevestigde partijen populistische retoriek gaan gebruiken. Een veelgenoemd voorbeeld is New Labour in Groot-Brittannië, met name onder Tony Blair.

2.2.2 Partijsystemen

Terwijl de meeste auteurs zich richten op de effecten op het discours en de beleidsposities van gevestigde partijen, beweren sommige dat er ook een systemisch effect bestaat, met andere woorden dat het hele partijsysteem beïnvloed wordt. De opkomst van PRRP's heeft de wijze waarop relevante partijen interacteren fundamenteel veranderd.

Enkele auteurs beweren dat PRRP's sommige Europese partijsystemen hebben veranderd door nieuwe coalitiemogelijkheden te creëren. Tim Bale, bijvoorbeeld,

stelt dat, net zoals de Groenen aan de linkerzijde hebben gedaan in de jaren negentig, PRRP's rechtse, eerder dan centrumrechtse, regeringen hebben mogelijk gemaakt – deels door de ruk naar rechts door gevestigde rechtse partijen. Met enige kwalificaties geldt dit voor Denemarken, Italië, Nederland en Oostenrijk, maar niet helemaal voor Zwitserland.

Zijn argument dat de opkomst van PRRP's alsmede de reacties hierop van gevestigde rechtse partijen “bipolariserende partijsystemen” hebben gecreëerd, heeft een (nog) beperktere toepasbaarheid. Momenteel lijkt dit slechts op te gaan voor Denemarken, waar de rechtse minderheidsregeringen in 2011 werden opgevolgd door een linkse minderheidsregering. En hoewel het Italiaanse partijsysteem zich heeft ontwikkeld tot een bipolaire blokoppositie, was dit het gevolg van de totale implosie van het oude partijsysteem, waarin populistisch radicaal-rechts slechts een kleine rol speelde. In Oostenrijk werden de rechtse regeringen van premier Schüssel vervangen door de traditionele grote coalities, terwijl de recente geschiedenis erop wijst dat dit ook het meest waarschijnlijke scenario is voor de Nederlandse casus. De Zwitserse regeringen, ten slotte, worden samengesteld via de zogenoemde “magische formule”, die amper gerelateerd is aan de uitkomst van parlementsverkiezingen.

Daarbij komt dat in de weinige gevallen dat de beschikbare coalitiopties daadwerkelijk zijn veranderd, dit niet het geval is voor de *logica* van de coalitiefORMATIE. Terwijl veel wetenschappers en politici be-

weerd hebben dat PRRP's speciale partijen zijn, die specifieke bijkomende argumenten nodig hebben om als *koalitionsfähig* te worden beschouwd, wijst vergelijkend onderzoek van mijn voormalige studente Sarah de Lange duidelijk uit dat de bestaande coalitietheorieën perfect coalities met en zonder PRRP's kunnen verklaren.

Zij stelt dat gevestigde rechtse partijen PRRP's boven gevestigde linkse partijen prefereren “omdat ze ‘goedkopere’ coalitiepartners zijn die eenvoudig kunnen worden gedomineerd en met wie gemakkelijk regeringsovereenkomsten kunnen worden gesloten”. Dit betekent ook dat als de gevestigde linkse partijen (weer) goedkoper worden dan PRRP's of wanneer de convergentie tussen gevestigd rechts en links (weer) groter wordt dan tussen gevestigd en populistisch radicaal rechts, gevestigde rechtse partijen zullen terugkeren naar hun oude coalitiepatronen. Dit kan men zien in Oostenrijk en, tot op zekere hoogte, in Nederland.

2.3. *Beleid*

Zoals met alle politieke partijen die aan de macht deelnemen, verwachten we dat PRRP's primair beleidsvoorstellen initiëren die overeenkomen met hun ideologische kern. Op basis van een analyse van hun ideologische agenda zijn dat issues als immigratie en integratie alsmede Europese integratie met betrekking tot nativisme, recht en orde in overeenstemming met hun autoritarisme, en een focus op corruptiebestrijding en directe democratie om hun populisme te reflecteren.

Hoewel sommige auteurs hebben aange- toond dat regeringen met PRRP's succes- vol hun beleid op issues als immigratie, integratie en recht en orde hebben door- gedrukt, ofschoon met meer variatie dan meestal wordt erkend, hebben andere de- zelfde ontwikkelingen waargenomen in landen waar PRRP's niet in de regering – of het parlement – zitten.

Zelfs als het waar is dat landen met suc- cesvolle PRRP's meer 'radicaal-rechts' beleid hebben gevoerd, zoals sommige auteurs beweren, dan zijn de beleidsef- fecten hoogstens indirect. Zij weerspiege- len veranderingen in beleidspreferenties van gevestigde partijen als gevolg van electorale competitie door PRRP's eerder dan dat zij het gevolg zijn van succes- volle wetvoorstellen van PRRP's uit de oppositie.

Logischerwijs domineren regeringspar- tijen de parlementaire democratieën van West-Europa en zijn wetsvoorstellen van oppositiepartijen veel minder vaak suc- cesvol. Dit geldt nog meer voor PRRP's, die ofwel omarmd worden in de regering ofwel genegeerd in het parlement. Als ze vertegenwoordigd zijn in het parle- ment, hebben PRRP's wetsvoorstellen op verschillende beleidsgebieden geïn- troduceerd, hoewel meestal over immi- gratie, integratie en recht en orde. In de meeste gevallen leidden deze voorstellen tot niets, omdat ze ofwel te radicaal wa- ren om door een parlementaire meerder- heid gesteund te worden, ofwel omdat de andere partijen een verbond hadden gesloten om geen beleidsvoorstellen van PRRP's te steunen.

Terugkerend naar de weinige regeringen met populistisch radicaal-rechtse partici- patie, wat was de rol van deze partijen in het maken van regeringsbeleid? Zoals we reeds zagen, waren populistisch radicaal- rechtse regeringspartijen soms succesvol om een bepaald beleid in overeenstem- ming te brengen met hun preferenties, maar hetzelfde beleid werd doorgevoerd door regeringen zonder PRRP's. We moe- ten ons daarom afvragen of PRRP's wer- kelijk relevant waren voor de implemen- tatie van dit beleid.

De meeste onderzoeken naar regerings- participatie van PRRP's richten zich exclu- sief op immigratie- en integratiebeleid, in navolging van Michael Minkenbergs vroe- ge conclusie dat "(a)ls radicaal-rechts in de regering zit, een 'ruk naar rechts' pri- mair op het gebied van culturele politiek plaatsheeft" (2001, p. 1). Andrej Zaslove, bijvoorbeeld, argumenteert dat "de Vrij- heidspartij en de Lega Nord *instrumenteel* zijn geweest in het doorvoeren van meer restrictief immigratiebeleid, wat leidde tot de vermindering van de influx van im- migranten en van de mogelijkheid van niet-EU-arbeiders om te leven, werken en zich permanent te vestigen in Oostenrijk of Italië" (2004, p. 99; mijn cursivering). Ook PRRP's die minderheidsregeringen steunen lijken hun grootste successen op het gebied van immigratiebeleid te heb- ben geboekt.

Maar verschillende auteurs hebben gewaar- schuwd voor te stellige conclusies en stel- len dat tegenover deze successen op het immigratie-issue vele tegenvallers staan. Met betrekking tot zowel Italië, Oostenrijk

als Zwitserland hebben wetenschappers slechts beperkte invloed van PRRP's op 'hun' regeringsbeleid vastgesteld. Reflecterend op het beleid van de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië, die tot nu toe de meest optimale coalities voor PRRP's in West-Europa hebben geboden, concludeert Marco Tarchi (2008, p. 97) dat "sommige issues die belangrijk waren voor het populistische electoraat werden aangepakt, maar in een veel gematigdere vorm dan werd gesuggereerd in de partijprogramma's, met name die van de *Lega Nord*".

Kort samengevat, het regeringsrapport van PRRP's ziet er niet erg indrukwekkend uit, zelfs niet op hun sleutelissue immigratie. Tezamen met de spectaculaire implosies van eerst de Nederlandse LPF en later de Oostenrijkse FPÖ leidde dit tot een situatie waarin het populair werd om te roepen om de opname van PRRP's in regeringen, omdat ze werden verondersteld te falen en te imploderen onder de druk van de macht. De roep om PRRP's 'mee in het bad' te nemen is sindsdien verdwenen, wat ongetwijfeld deels te maken heeft met de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië en onder Rasmussen in Denemarken. Deze waren niet alleen opmerkelijk stabiel, maar ze hadden ook amper electorale gevolgen voor de populistische regeringspartijen.

2.4. Politieke systemen

Na de voorgaande beoordelingen zal het niet verbazen dat PRRP's de politieke systemen van West-Europa niet hebben veranderd. Geen van de Europese landen

is een non-democratie geworden, zelfs niet landen met een PRRP in de regering. Dit mag vandaag vanzelfsprekend lijken, maar de veronderstelling dat PRRP's een gevaar zijn voor de bestaande politieke systemen, vanwege hun vermeende antidemocratische karakter, was de belangrijkste reden voor veel van de oorspronkelijke wetenschappelijke en journalistieke interesse in deze partijfamilie.

Het is overigens niet zo verassend dat PRRP's de democratische aard van het systeem niet hebben veranderd, daar ze de soevereiniteit van het volk alsmede het meerderheidsprincipe steunen. Hun relatie met de liberale democratie is echter minder positief; PRRP's zijn in essentie monistisch en erg sceptisch ten opzichte van de rechten van minderheden en de politiek van compromissen. Ze hebben in verschillende gevallen geprobeerd om de onafhankelijkheid van politiek institutionele tegenkrachten te ondermijnen, met name het juridisch apparaat en de media, alsmede om de rechten van minderheden te beperken. De wetgevingsinitiatieven op dit gebied waren echter niet succesvol en de aanval was grotendeels retorisch.

De meest omvangrijke aanval op de liberale democratie in West-Europa kwam ongetwijfeld van de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië, ofschoon vooral van *Forza Italia* en niet van de *Lega Nord*. Toen de regering echter controversiële hervormingen van het politieke systeem voorstelde, die met name de premier veel meer macht zou geven, faalde ze. Uiteindelijk veranderden de instituties (en praktijken) van het systeem amper.

Kortom, hoewel PRRP's nooit de kern van West-Europa's politieke systemen hebben aangevallen, kan dit niet worden gezegd van de grondbeginselen van de *liberale* democratie. Het feit dat geen enkel land naar een 'illiberale democratie' evolueerde, zelfs niet als PRRP's in de regering zaten, is toe te schrijven aan de toegewijde van de coalitiepartners, van het maatschappelijk middenveld, en van de rechtbanken. Het is op dit vlak dat de Europese democratieën van de late twintigste eeuw het sterkst verschillen van die van de vroege twintigste eeuw.

3. Een ruk naar rechts... maar rechts in welke zin?

Minkenbergs samenvatting van de essentiële impact van PRRP's op Europese democratieën, gebaseerd op een zeer beperkt aantal cases en meer dan tien jaar oud, is nog steeds correct: "De 'regering van het volk, door het volk, voor het volk' staat niet op het spel, maar het concept van het 'volk' wel" (2001, p. 21). In zoverre er sprake is van invloed van PRRP's op Europese democratieën, dan is het op het herdefiniëren van het volk; of, beter gezegd, het her-herdefiniëren van het volk op de wijze waarop het altijd impliciet werd gedefinieerd in de premulticulturele samenleving, namelijk etnisch homogeen.

Deze invloed is vooral indirect en passend in het democratisch proces geweest, in die zin dat PRRP's de meestal bestaande publieke anti-immigrantengevoelens politiseerden, waardoor ze de gevestigde par-

tijen aanspoorden (als dat al nodig was) om hun issues en posities over te nemen, zij het in een meer gematigde vorm, en het beleid in die richting te sturen.

Hoewel sommige PRRP's gezien kunnen worden als *katalysatoren* van dit proces, zijn ze echter een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde. Hun succes werd mogelijk gemaakt door de bestaande vruchtbare voedingsbodem van politiek ressentiment omtrent issues als immigratie, criminaliteit en partijpolitiek in West-Europa.

Dit verklaart waarom landen zonder succesvolle PRRP's grofweg hetzelfde proces doormaakten. Surveys tonen bijvoorbeeld een substantiële toename in anti-immigrantensentimenten in alle Europese landen tussen 1988 en 2000, maar de groei was het grootst in de vroege periode (1988-94), net voor de meest uitgesproken verschuiving naar een meer anti-immigratiepositie onder de gevestigde partijen plaatsvond over het gehele continent.

Met andere woorden, de gevestigde rechtse partijen zijn meer verantwoordelijk voor de recente anti-immigratiebeweging dan de PRRP's. Hoewel alle rechtse partijen een striktere immigratie- en integratiepositie hebben ingenomen, hebben sommige dit issue gebruikt om regeringsmacht te verkrijgen door ofwel de PRRP's te coöpteren (zoals in Denemarken, Nederland en Oostenrijk) ofwel hun kiezers te winnen (zoals in Frankrijk). In de meeste van deze gevallen nam gevestigd rechts niet alleen een meer radicale immigratiepositie in, maar implementeerde het

ook een strikter immigratiebeleid dan in de andere landen.

Ten slotte, hoewel electorale druk van de PRRP's effect heeft op de positie van gevestigde linkse partijen op het gebied van immigratie, wordt deze positie op zijn minst sterk gemedieerd door de reactie van de gevestigde rechtse partijen.

De loutere aanwezigheid van een sterke PRRP leidt niet automatisch tot een sterkere anti-immigratiepositie in een land, en haar afwezigheid garandeert geen liberaal kosmopolitisme: politiek is belangrijk, met name de politiek van de gevestigde rechtse partijen.

Het is ook onwaarschijnlijk dat populistisch radicaal-rechts een belangrijke rol heeft gespeeld in de recente beweging naar een meer kritische steun voor Europese integratie. Veel van de kritiek is gerelateerd aan nieuwe ontwikkelingen binnen de EU, te beginnen met het Verdrag van Maastricht, dat deels de geprefereerde posities ten aanzien van Europese integratie van de gevestigde partijen en hun kiezers uitdaagde. Met andere woorden, naarmate de EU meer gedefinieerd wordt, hebben meer mensen en partijen er problemen mee. Daarbij hebben de meest uitgesproken eurosceptische partijen van vandaag hun positie bepaald onafhankelijk van en vaak ver voor populistisch radicaal-rechts relevant werd. Ten slotte, sterke oppositie tegen aspecten van Europese integratie komt op zijn minst evenveel van andere politieke actoren, met name radicaal-linkse partijen en vakbonden, zoals het geval was bij de Franse en Nederlandse referenda over de 'Europese Grondwet'.

PRRP's zijn nog minder relevant geweest voor de autoritaire draai. Net als met immigratie heeft er altijd een aanzienlijke kloof met betrekking tot recht-en-orde-issues bestaan tussen de betrekkelijk progressieve elite en de meer conservatieve massa. De verandering begon in de meeste landen in de jaren tachtig, als gevolg van de neoconservatieve invloed op de gevestigde rechtse (en soms linkse) partijen, ruim voordat populistisch radicaal-rechts belangrijke electorale successen boekte. En hoewel PRRP's enthousiaste supporters van de strikte contraterroristische wetten waren, werd de *post-9/11 securitization* van de politiek breed gesteund in de gevestigde politiek en was initiatief noch steun van PRRP's nodig.

Betreffende hun anti-establishmentdiscours propageren veel PRRP's de introductie van plebiscitaire maatregelen om het politieke systeem te 'democratiseren' en de macht van 'het corrupte politieke establishment' te breken. Ze lijken echter niet erg succesvol (of krachtig) op dit issue te zijn geweest. Hoewel het aantal nationale referenda in West-Europa zeker is toegenomen, waren de meeste echter gerelateerd aan het proces van Europese integratie en ofwel constitutioneel verplicht ofwel het gevolg van druk afkomstig van andere politieke actoren.

Kortom, hoewel de these van de *verrechtsing* correct lijkt in termen van een verschuiving naar meer rechtse posities op sociaal-culturele issues op zowel het niveau van de massa als van de elite, is zij incorrect met betrekking tot de belangrijkste oorzaak van dit proces. Het waren

niet de PRRP's maar de gevestigde rechtse partijen die de West-Europese politiek naar rechts hebben geduwd, deels in reactie op media en publieke reacties op relatief recente ontwikkelingen (zoals multi-etnische samenlevingen, het Verdrag van Maastricht en 9/11). In veel gevallen bleken de gevestigde linkse partijen ofwel incompetent om de verschuiving tegen te houden, zoals op het gebied van integratie, ofwel bleken ze opmerkelijk gewillig om ze te ondersteunen, zoals op het gebied van immigratie en *securitization*.

4. Verklaringen voor de beperkte impact van populistisch radicaal-rechts

Een van de belangrijkste oorzaken waarvoor PRRP's een beperkte impact hebben is dat ze, in Paul Lucardie's termen, "reïners" en niet "profeten" zijn. Ze dringen aan op beleidsveranderingen op bestaande issues en niet op nieuwe issues (zoals de Groenen deden met het milieu). Zoals eerder gezegd hadden de gevestigde partijen het meeste grondwerk verricht, voordat de PRRP's sterk genoeg waren om hen uit te dagen.

Een goed voorbeeld hiervan is het vermeende nieuwe issue immigratiecontrole. De ruimte om op dit terrein te manoeuvreren was al beperkt voordat de derde golf van radicaal-rechts begon. De meeste West-Europese landen hadden de economische immigratie in 1973-74 goeddeels afgeschaft in reactie op de oliecrisis, een goede tien jaar voordat immigratiecon-

trole een gepolitiseerd issue werd. Deze beleidsverandering werd grotendeels beschouwd als een technische maatregel en werd stilzwijgend goedgekeurd door politieke partijen van het gehele politieke spectrum.

De duidelijkste oorzaak is echter de relatief beperkte electorale steun die de partijen genereren in parlementsverkiezingen. Met een gemiddelde steun van minder dan 10 procent van de stemmen zijn slechts weinig PRRP's belangrijke spelers in hun nationaal politiek systeem. Daarbij komt dat nog minder partijen het tot in de regering schoppen, minderheid of meerderheid, en de meeste door de andere partijen genegeerd worden in het parlement. Hun directe beleidsinvloed is dus sowieso zeer beperkt. En zelfs als PRRP's tot een regering toetreden, zijn het honden die luid blaffen, doch zelden bijten.

Er zijn ten minste vijf oorzaken van de regeringsimpotentie van PRRP's. Ten eerste richten PRRP's zich slechts op enkele issues en beperken ze zo vooraf de omvang van hun impact, zelfs wanneer ze succesvol zijn. Het belangrijkste is dat sociaaleconomische issues voor hen van secundair belang zijn, en dat deze in coalitieonderhandelingen meestal worden geruild voor sociaal-culturele issues. Ten tweede zijn politieke partijen slechts één van de vele actoren in het beleidsproces; bureaucratieën en niet-gouvernementele actoren leggen belangrijke beperkingen op aan hun bewegingsruimte. Dit geldt nog sterker voor PRRP's die weinig medestanders hebben op de belangrijkste beleidsterreinen. Ten derde zijn PRRP's altijd junior

partners in de coalitie, met veel minder ervaring dan zowel hun coalitiepartners als de andere actoren in het beleidsnetwerk. Als gevolg daarvan hebben ze vaak slechts nominale controle over een beleidsterrein, zelfs in die gevallen waarin ze officieel het betreffende ministerie in handen hebben. Ten vierde zijn coalitieregeringen de uitkomst van processen van beleidsconvergentie tussen gevestigde en populistisch radicaal-rechtse partijen die voorafgaan aan de regeringssamenwerking. Bijgevolg weerspiegelt regeringsbeleid op zelfs de populistisch radicaal-rechtse issues zoals immigratie op zijn minst evenveel het programma van de gevestigde rechtse partij als dat van de PRRP. En ten slotte, PRRP's geven er de voorkeur aan om "één voet in en één voet buiten" de regering te houden. Vandaar dat ze verkiezen om hun oppositionele imago te behouden. Ze gebruiken radicale retoriek en *pushen* een te radicaal beleid, in plaats van het risico te lopen om als 'gewone' regeringspartij en daarmee deel van 'het corrupte establishment' gezien te worden.

5. Alles is dus rustig op het westerse front?

Hiermee is niet gezegd dat PRRP's voor altijd niet meer dan een kleine smet op West-Europese democratieën zullen vormen. Al is het belangrijk om eraan te herinneren dat de afgelopen drie decennia de belangrijkste dreiging voor de liberale democratie in Europa vanuit de politieke *mainstream* kwam en niet van de politieke extremen – Silvio Berlusconi in Italië, de

broers Kaczynski in Polen, en momenteel Victor Orbán in Hongarije; alsmede de verontrustende antiterreurwetgeving na 9/11. Het blijft echter belangrijk om ook waakzaam te blijven ten aanzien van populistisch radicaal-rechts. Er zijn ten minste drie redenen waarom zij aan invloed kunnen winnen in de nabije toekomst.

Ten eerste, deels door hun opkomst maar vooral door de transformatie van de massamedia hebben we de laatste decennia een *tabloidization* van het politiek discours gezien. Tabloids en PRRP's delen verschillende attitudes en issues – met name immigratie, criminaliteit en corruptie – en in de laatste decennia zijn deze issues en gevoelens het politieke discours in Europa gaan domineren. Hoewel dit zich niet noodzakelijkerwijs vertaalt in een verandering in de publieke opinie of beleid, biedt het een gunstigere 'discursieve opportuniteitsstructuur' voor populistisch radicaal-rechtse partijen en politiek.

Ten tweede, hoewel er belangrijke nationale verschillen bestaan, is de electorale trend van PRRP's duidelijk stijgend. Niet alleen zijn er nu meer succesvolle partijen dan dertig jaar geleden, maar verscheidene onder hen hebben zich gevestigd in hun nationale politieke systemen. En terwijl de economische crisis hun electorale groei heeft vertraagd door het politiek debat terug te brengen tot sociaaleconomische in plaats van sociaal-culturele issues, zijn er goede redenen om te geloven dat de postcrisisperiode een wederopstanding zal laten zien. In het bijzonder hebben de antwoorden van de EU op de economische crisis de angsten voor de onderlinge ver-

bondenheid van het continent alsmede de fundamentele verschillen tussen de meeste elites en de meeste burgers over de wenselijkheid van verdere Europese en globale integratie blootgelegd. In veel landen hebben PRRP's al gereageerd met een oproep voor meer desintegratie, wat populair kan worden als de mensen weer wat meer vertrouwen in de economie hebben.

Ten derde zijn sommige succesvolle PRRP's volwassen geworden. Ze hebben geleerd van hun fouten tijdens de eerste ervaringen met het uitoefenen van macht en hebben vaak meer ervaring opgedaan op subnationaal niveau. Veel commentatoren hebben gegeneraliseerd op basis van slechts twee cases, de Nederlandse LPF en de Oostenrijkse FPÖ, die beide implodeerden door regeringsdeelname. Maar dat is niet de regel. De Nederlandse casus was uniek – een drie-maanden oude partij opgebouwd rond een leider die net voor de verkiezingen vermoord werd – terwijl de FPÖ verre van dood is; sterker nog, zij is radicaler en eendrachtiger dan ooit. En wat de Italiaanse LN betreft, zij overleefde drie regeringen zonder krassen, terwijl de Deense DFP en de Nederlandse PVV tot op heden onaangetast lijken door de steun die zij boden aan een minderheidsregering.

Ik ben het dan ook niet eens met de dominante stroming in de populismeliteratuur, die stelt dat populistische partijen gedoemd zijn tot succes in de oppositie en falen in de regering. Net als sociaaldemocratische partijen voor de Tweede Wereldoorlog en de Groene partijen in de jaren negentig kunnen PRRP's de transformatie maken van succesvolle oppositie- naar ef-

fectieve regeringspartijen. Met gevestigde rechtse partijen die steeds meer convergeren met PRRP's op sociaal-culturele issues, terwijl die laatste bereid zijn tot compromissen op sociaaleconomische issues, blijven PRRP's bovendien wellicht de meer attractieve (lees: goedkope) coalitiepartner voor de gevestigde rechtse partijen.

Maar zelfs in het onwaarschijnlijke geval dat PRRP's belangrijke spelers in de West-Europese politiek worden is het niet aannemelijk dat dit tot een fundamentele transformatie van het politieke systeem zal leiden. Want PRRP's zijn geen 'normale pathologie' van de Europese democratie, ongerelateerd aan haar basiswaarden, maar eerder een pathologische normaliteit, een streven naar een radicalisatie van de *mainstream*waarden.

Noten

1. Ik wil Cristóbal Rovira Kaltwasser, Markus Crepaz, Maryann Gallagher, Petr Kopecný, Sarah De Lange en Tim Bale bedanken voor de zeer waardevolle feedback op eerdere versies van de lezing. Mijn bijzondere dank gaat uit naar Kris Deschouwer, die de lezing voor mij heeft voorgelezen op de ECPR Joint Sessions of Workshops te Antwerpen op 12 april 2012.

Bibliografie

- Camus, J.-Y. (2011). *The Extreme Right in France: Redrawing the Map To Be Expect-*

- ed. In N. Langenberger & B. Schellenberg (Eds.), *Is Europe on the "Right" Path? Right-Wing Extremism and Right-Wing Populism in Europe* (pp. 83-99). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Duncan, F. & Van Hecke, S. (2008). Immigration and the Transnational European Centre-Right: A Common Programmatic Response?, *Journal of European Public Policy*, 15 (3), 432-452.
- Mair, P. (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon.
- Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In D. Albertazzi & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (pp. 49-64). Basingstoke: Palgrave.
- Minkenberg, M. (2001). The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects, *West European Politics*, 24 (4), 1-21.
- Schulz, M. (2011). Combating Right-Wing Extremism as a Task for European Policy Making. In N. Langenberger & B. Schellenberg (Eds.), *Is Europe on the "Right" Path? Right-Wing Extremism and Right-Wing Populism in Europe* (pp. 27-35). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Tarchi, M. (2008). Italy: A Country of Many Populisms. In D. Albertazzi & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (pp. 84-99). Basingstoke: Palgrave.
- Westin, C. (2003). Racism and the Political Right: European Perspectives. In P.H. Merkl & L. Weinberg (Eds.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* (pp. 97-125). London: Frank Cass.
- Zaslove, A. (2004). Closing the Door? The Ideology and Impact of Radical Right Populism on Immigration Policy on Austria and Italy, *Journal of Political Ideologies*, 9 (1), 99-118.